

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVIII
2022

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

CUPRINS

Romanian-Serbian relations in the 20th century

Zoran Janjetović, <i>Romanian national minority in the Yugoslav Banat 1918-1948</i>	11
Adrian Vițalariu, <i>In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919-1941)</i>	25
Alexandru D. Aioanei, <i>Yugoslavia and Britain's clandestine actions in Romania during the Second World War</i>	39
Olivera Dragišić, <i>Italian precedent for the armistice negotiations with Romania in 1944</i> ..	51
Vladimir Lj. Cvetković, <i>Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)</i>	65
Ionuț Nistor, <i>A marriage of convenience. The Romanian Workers' Party and the Yugoslav emigration in the early 1950s</i>	79
Petar Dragišić, <i>Serbian press and Romanian Revolution in 1989</i>	89

Iulia Dumitrache, <i>Despre potențialul halieutic pontic la Ovidius</i>	101
Ionuț Acrudoae, <i>Cohortes I-VIII Breucorum în secolul I p.Chr. Locuri și oameni</i>	119
Nelu Zugravu, <i>Vasile Pârvan e Marco Aurelio</i>	145
Claudiu-Costel Luca, <i>Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică</i>	159

Alexandru Ștefan, <i>Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur</i>	169
Ștefan S. Gorovei, <i>Falsuri și falsificatori pentru istoria românească</i>	185
Radu Cărciumaru, <i>Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice</i>	197
Celestin Ignat, <i>Logofeția Țării Moldovei în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1683)</i>	211
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Documente inedite ale familiei Goia (I). Ramura lui Sandu Goia</i>	225
Gheorghe Lazăr, <i>Ajutoarele românești în favoarea așezămintelor athonite Karacalu și Marea Lavră. Noi mărturii documentare (sec. al XVIII-lea)</i>	261
Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Două planuri rusești ale ansamblului Episcopiei Buzăului</i> ..	287
Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Planul satului Lăzăreni (Iași) și surprizele sale: reședința lui Rumeanțev și schitul de la Stânca Jijiei</i>	303
Georgiana Mădălina Mihai, <i>Ținutul Romanului în cadrul organizării administrative a Moldovei în secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX</i>	321

Cuprins

Laurențiu Rădvan, <i>Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald</i>	337
Alexandru-Florin Platon, „ <i>La Révolution de la Grèce n'est qu'accidentelle...</i> ”: o versiune inedită a relației prințului Gheorghe Cantacuzino despre acțiunea Eteriei în Principatele Române la 1821	355
Cristian Ploscaru, <i>O piesă de teatru și afacerea „idarelelor calpe”. Secvențe din istoria domniilor pămâtenne</i>	413
Maria Rados, <i>Întâia reformă a școlilor din Moldova?</i>	429
Simion Câlția, <i>Decorațiile, instrument de guvernare în timpul domniei lui Carol I</i>	457
Claudiu-Lucian Topor, <i>Romania's Royal Legation in Germany before 1914</i>	473
Mihai Tudosă, <i>Orthodoxy and Orthopraxy Among Romanians During the Great War ..</i>	497
Ovidiu Buruiană, <i>The German military occupation in Romania (1916-1918) and its representation</i>	515
Liviu Brătescu, <i>Centenarul nașterii lui I. C. Brătianu (1921). Memorie socială și legitimare politică</i>	543

<i>In memoriam: Ion Toderășcu</i>	559
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	561
Sextus Aurelius Victor, <i>Liber de Caesaribus</i>. Carte despre împărați, editio bilinguis/editie bilingvă, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații privind limba și stilul și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 734 p. (<i>Thesaurus Classicus</i> III) (Cozmin-Valerian Broșteanu); Lactanțiu, <i>Instituțiile divine. Epitoma</i>, traducere și note Petru Pistol, București, Editura Sophia, 2019, 286 p. (Nelu Zugravu); Giovanni Filoramo, <i>Crucea și puterea. Creștinii, de la martiri la persecutori</i>, traducere din italiană de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2022, 486 p. (Nelu Zugravu); <i>The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions</i>, edited by Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea and Timea Varga, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 443 p. (Casian Gămănuț); <i>The Roman Provinces. Mechanisms of Integration</i>, edited by Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 368 p. (Casian Gămănuț); Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.–235 p.Chr.</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 348 p. (Alex-Marian Cornea); <i>Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)</i>, volum îngrijit de Monica Dejan cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2020, 288 p. (Alexandru Gorea); Mihail K. Qaramah, <i>O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)</i>, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2022, 307 p. (Celestin Ignat); <i>Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite</i>, editat	

de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 398 p. (*Adrian-Ionuț Gilea*); Gheorghe-Florin Știrbăț, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, Iași, Editura PIM, 2019, 343 p. (*Andrei Bordeianu*); Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 504 p. (*Renata-Gabriela Buzău*); Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni 1915-1922*, Iași, Editura Polirom, 2022, 218 p. (*Bogdan Iuțiș*).

<i>Abrevieri</i>	597
------------------------	-----

Întâia reformă a școlilor din Moldova?

Introducere

Într-un studiu apărut la începutul anului 1910 în paginile „Revistei generale a învățământului”, Alexandru Lapedatu considera că identificase „întâia reformă a învățământului public în Moldova”, pe care o plasa în deceniul cinci al secolului XIX¹. Se referea la dezbaterile aprinse din mediile politice și culturale, intens mediatizate în presa vremii, care s-au finalizat, în acea etapă, printr-un act legislativ adoptat de Adunare pe 14 februarie 1847, *Proiectul privind organizația școalelor în Moldova*. Lapedatu insista asupra polemicilor contradictorii, în corespondență și nu numai, dintre Epitropie și comisia Adunării Obștești, numită în anul 1844 pentru a cerceta cauzele stagnării școlilor moldave și a elabora un plan de reformă. Tot el scotea la lumină, în acest context, memoriile inedite ale profesorilor Theodor Stamati, Alexandru Costinescu, Damaschin Bojincă și Ioan Albineț din 1845, care conțineau propuneri pentru numeroasele neajunsuri ale sistemului învățaturilor publice.

Din nefericire, contribuția lui Lapedatu este, mai degrabă, problematică, cu ezitări și confuzii chiar în titlu, nereușind să-și ducă la capăt inițiativa. Cronica lucrărilor comisiei, reconstruită de el, se oprea destul de abrupt, la decizia din 26 martie 1845 a legislativului, care aviza continuarea lucrărilor până la întocmirea unui proiect de reformă. Continuarea promisă nu a mai apărut², motiv pentru care din atelierul de documentare lipseau tocmai argumentele menite să susțină titlul.

* Doctorandă, Școala Doctorală de Litere, Științe Umaniste și Aplicate, UMFST „George Emil Palade” Tg. Mureș, România; radosm74@yahoo.com.

¹ Este vorba despre studiul scris de Al. Lapedatu, *Întâia reformă școlară în Moldova, 1845-1846*, în „Revista generală a învățământului”, V (1910), nr. 7, p. 493-504.

² Lapedatu reedita același material într-o culegere de studii personale din anul 1915, intitulat „Cronica lucrărilor pregătitoare pentru întâia reformă școlară în Moldova, 1844-1845”. De data aceasta, studiul era însoțit de mai multe anexe privind situații statistice, programul școlar, curricula și adrese oficiale din anul școlar 1844-1845. Probabil dintr-o eroare de tehnoredactare, la titlul articolului din 1910 apărea intervalul cronologic 1845-1846, dar cu această ocazie greșeala era remediată (idem, *Cronica lucrărilor pregătitoare pentru întâia reformă școlară în Moldova, 1844-1845*, în *Un mănunchiu de cercetări istorice*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1915, p. 64-120).

Să admitem că subiectul „primei reforme” este unul provocator. Care era raționamentul după care s-a condus Alexandru Lapedatu când afirma că la 1847 avea loc întâia reformă școlară din Moldova, de vreme ce, începând cu anul 1828, măsurile legislative și administrative adoptate de instituțiile diriguitoare cunoscuseră o frecvență destul de mare? Să fi fost vorba de faptul că legiurile școlare ce apăruseră după Regulamentul Organic³ nu beneficiaseră de o dezbatere legislativă?

Redeschidem, aşadar, „dosarul” proiectului de reformă din 1847, ale cărui prevederi progresiste erau reproduse într-o mare măsură în *Așezământul* promulgat de domnitorul Grigore Alexandru Ghica în ianuarie 1851. Intenția noastră este de a lărgi sfera investigației unui subiect care nu s-a bucurat, cu excepția lui V. A. Urechia și Alexandru Lapedatu, de atenția cuvenită în literatura de specialitate.

Literatura de specialitate

Până la Alexandru Lapedatu, istoricii care au mers pe urmele învățământului românesc modern și s-au referit în lucrările lor la chestiunea legislației scolastice de la 1847 (A. D. Xenopol, C. Erbiceanu sau V. A. Urechia), nu au avut acces la toate documentele de arhivă, sau la surse editate⁴ care au apărut ulterior, ceea ce explică anumite lacune în ancheta derulată de ei. O recunoaște chiar și Lapedatu în primele pagini ale articolului său, unde notează că dosarul comisiei propusă de Adunarea Obștească fusese multă vreme în posesia lui D. C. Sturdza-Scheianul, fiul vornicului Costachi Sturdza (cel care prezidase lucrările comisiei legislative), și pe care acesta l-a donat mai târziu bibliotecii Academiei Române⁵. Potrivit propriilor afirmații, actele inedite nu mai fuseseră studiate de nimeni până la el, un motiv întemeiat pentru a le publica:

³ Amintim câteva din legiurile care au reorganizat viața școlastică după redeschiderea învățăturilor publice din 1828: *Regulamentul Organic* (ianuarie 1832), *Reglement de l'instruction publique en Moldavie* (1832), *Instrucții pentru școalele ținutale* (20 iulie 1832), *Reglement al școalelor publice din Principatul Moldovei, sub auspiciile Prea Înălțatului Domn Michail Grigoriu Sturdza Voevod* (14 iunie 1835), *Legiuirea din 1838*, care a fost prezentată drept îmbunătățire a regulamentului din 1835. Proiectul *De organizația școalelor publice în Principatul Moldovei* din 1843 nu a fost adoptat.

⁴ Câteva dintre aceste documente, puține la număr, și care privesc această chestiune, cum ar fi adresa Epitropiei Învățăturilor Publice către comisia de cercetare (4 martie 1844), solicitarea adresată referendarului Asachi de către comisie (25 ianuarie 1845), precum și raportul prezentat adunării Obștești de către Epitropie (23 martie 1845), fuseseră publicate în *Uricarul*, volumul IX, care apăruse sub redacția lui Theodor Codrescu în anul 1887. Dezbaterile din legislativul Moldovei pe marginea acestei chestiuni vedeau lumina tiparului între anii 1903-1907, în *Analele Parlamentare al României*, Partea II. *Obicinuita Obșteasca Adunare a Moldovei*, tomurile XII-XIV (cele care acoperă sesiunile din intervalul 1844-1847). Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. IX, Iași, Tipo-Litografia Buciumului Român, 1887, p. 56-59 și *Analele Parlamentare al României*, Partea II. *Obicinuita Obșteasca Adunare a Moldovei*, tomurile XII-XIV, București, Imprimeria Statului, 1903-1907.

⁵ Fostul student al lui Nicolae Iorga fusese angajat, în perioada 1904-1908, la Biblioteca Academiei Române, în cadrul Secției „Manuscrise”, intrând astfel în posesia unor importante fonduri de documente, printre care și cel menționat mai sus. Informațiile le-am descoperit într-un studiu dedicat

„Iată de ce am crezut că e bine să scot la lumină, după dosarele însăși ale comisiei, toate actele și mărturiile cu privire la întâia reformă a învățământului public în Moldova, pentru ca pe baza lor să pot da această expunere istorică, sub formă de cronică a lucrărilor”⁶.

În *Serbarea școlară de la Iași*, A. D. Xenopol și C. Erbiceanu sunt mai degrabă lapidari în prezentarea perioadei care a pregătit, într-un fel, „reforma” din 1847. Reflecțiile lor se opreau mai cu seamă asupra deznodământului produs prin ofișul lui Sturdza din 9 februarie 1847⁷. Măsuri precum renunțarea la predarea în limba română (în cazul învățăturilor înalte), organizarea Colegiului francez în locul Academiei Mihăilene⁸ au lăsat un gust amar celor care militaseră pentru întărirea învățăturilor naționale. Xenopol a numit-o „cea dintâiu lovitură dată scoalelor [...]”. O dovadă înverdată că și Rusia a trebuit să fie amestecată în această desființare a învățământului⁹. Câțiva ani mai târziu, în *Istoria partidelor politice în România*, reputatul istoric insista asupra cauzelor care au condus la reforma din 1847, corelând atitudinea ostilă a marilor boieri și a domnitorului Sturdza față de învățăturile în limba națională cu impactul produs de izbucnirea revoluției din Galiția în anul 1846. Teamă de o nouă revoltă, după cunoscutele episoade din 1838-1839¹⁰, precum și presiunile exercitate de ruși, care preferau ca tinerii moldoveni să studieze în limba franceză în țară, mai degrabă decât la Paris¹¹, explicau, în opinia lui Xenopol, măsurile radicale luate în anul 1847.

În schimb, V. A. Urechia reconstitua momentul cu rigoarea obișnuită¹², după ce în prealabil consultase documente de arhivă. Datorită acestuia avem la dispoziție nu doar filmul evenimentelor, ci și extrase valoroase din actele care le compun. Faptul că era un susținător energic al cauzei naționale, un cunoscător al vieții școlare, cu vechime în aparatul administrației centrale, interacționând de-a lungul timpului cu actorii implicați în această chestiune, l-a ajutat să înțeleagă

lui Alexandru Lapedatu. Cu toate acestea, textul trebuie receptat cu prudență, deoarece anumite aspecte prezentate dovedesc o înțelegere eronată a relatărilor din articolul lui Lapedatu. Dan Mircea Mazălu, *Principalele etape în scrisul istoricului Alexandru Lapedatu*, în „Transilvania”, 38 (2009), nr. 2, p. 55-61, aici p. 57.

⁶ Al. Lapedatu, *Întâia reformă școlară în Moldova, 1845-1846*, p. 494.

⁷ A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 170-171.

⁸ Pe 15 mai 1847, Epitropia transmitea o adresă lui Malgouverné, prin care îl informa că îi ceda spațiul Academiei pentru a deschide un colegiu francez. Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani, 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1943, p. 3-266, aici p. 128.

⁹ A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, volumul I. *De la origini până la 1866*, București, Albert Baer, 1910, p. 202-203.

¹¹ *Ibidem*, p. 222-228.

¹² V. A. Urechia, *Istoria Școlilor de la 1860-1864 cu o scurtă introducere coprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase facsimile de documente, semnături, autografe etc.*, vol. 2, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 279.

modul în care funcționa sistemul. Totodată, i-a fost destul de greu să se detașeze și să nu reacționeze emoțional. Dăm ca exemplu atitudinea ușor contondentă la adresa celor care doreau limitarea învățăturilor în limba română, pe care îi cataloghează în repetate rânduri drept „reacționari”, un termen care va ajunge la deplina maturitate în anii comunismului. Nici atitudinea lui Mihail Sturdza nu a scăpat analizei incisive a autorului, care ironizează apăsător, spunând că „Domnitorul contradicând pe eforul M. Sturdza, face proces limbei române ca organ de învețământ”¹³, aluzie evidentă la mărturisirea pe care vodă o făcuse cu prilejul inaugurării Academiei (16 iunie 1835). Pe atunci, plin de mândrie, Sturdza afirmase preocuparea sa constantă pentru întemeierea învățământului public în limba națională, încă de la numirea sa ca episcop al școlilor¹⁴. De cealaltă parte, Urechia nu ezită să își facă cunoscută admirația pentru referendarul Asachi a cărui muncă pentru regenerarea școlilor publice o apreciază permanent în scriitura sa¹⁵, și pe care, în cazul de față, îl așează, împreună cu membrii Epitropiei, în tabăra luptătorilor pentru cauza învățământului secundar românesc („partida anti- rusească și anti-boierească”), opunând rezistență celor care doreau cu orice preț, după spusele sale, „a face imposibilă luminarea moșicului, ca să nu devină stavilă boierului”¹⁶.

În ciuda narațiunii detaliate cu privire la perioada 1844-1847, există câteva omisiuni în relatările lui Urechia. Bunăoară, referindu-se la încercările comisiei de a-i atrage de partea sa pe unii dintre profesorii Academiei și la „strategiile” Epitropiei menite a împiedica acest lucru¹⁷, el susținea că numai profesorii Damaschin Bojincă și Alexandru Costinescu apucaseră să transmită memoriile lor, în timp ce Ion Ionescu (de la Brad), Ioan Albineț și Petru Câmpăneanu ar fi dat asigurări că „vor fi următori” sfaturilor sale de a nu-și împărtăși opiniile înainte de a le face cunoscute episcopilor¹⁸. Reputatul istoric nu amintește însă faptul că profesorii Stamati și Albineț transmisese deja memoriile lor către comisie, după cum nu discută nici conținutul mărturiilor dascălilor menționați de el însuși, o dovadă clară că nu s-a aflat în posesia memoriilor respective sau că nu le-a acordat suficientă atenție. Totodată, nu intră în analizarea noii reforme de la 1847 pe care o numește „tristului și de istorie condamnatului câștig din anii 1847 și 1848”¹⁹.

¹³ *Ibidem*, p. 319.

¹⁴ Articolul *Eșii*, din „Albina românească”, numărul 48, 20 iunie 1835, p. 190.

¹⁵ Bunăoară, referindu-se la momentul de început al învățământului public din Moldova, mai precis la perioada în care Asachi se afla la Petersburg, în calitate de secretar al comisiei de redactare a Regulamentului Organic, Urechia exclamase admirativ: „Ce este de mirare deci, că scoalele din Iași merg înainte și în absența ilustrului referendar al lor? G. Asachi răscolise cu entuziasmul său național chiar și stratul cel mai cult al societății ieșane”. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. 1, p. 148.

¹⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 319.

¹⁷ Este vorba de circulara cu nr. 140, din 19 martie 1845, transmisă către membrii Comitetului academic și profesori, prin care li se cerea acestora să își împărtășească părerile mai întâi Epitropiei (*ibidem*, p. 281).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 321.

Preocupat de istoria învățământului secundar din Principate, profesorul Petru Rășcanu alocă un spațiu distinct reorganizării școlare din 1847 (*Desființarea Scoalelor Naționale*²⁰), insistând mai ales asupra efectelor produse de aceasta. În același timp, prefera să trateze momentul într-o manieră obiectivă, punând în balanță plusurile și minusurile. De pildă, nu agreea ideea că domnitorul Sturdza fusese doar o unealtă ascultătoare în mâinile rușilor, atunci când întărise proiectul cu pricina, și își exprima convingerea că o schimbare de perspectivă era necesară, în lipsa unui număr suficient de profesori pământenii instruiți în străinătate. Pe de altă parte, credea că soluția regenerării sistemului nu consta în aducerea unor profesori străini, în tandem cu eliminarea „limbii naționale” din predarea cursurilor înalte, atâta timp cât nevoia resimțită de români era coeziunea națională²¹.

Nu la fel de detașat privea lucrurile Alexandru Lapedatu. Relatările sale despre lucrările comisiei în anii 1844-1845 valorificau sursele pe care tocmai le descoperise, împreună cu dezbaterile legislativului Moldovei, publicate între timp în *Analele Parlamentare* (vol. XII). Însă perspectiva pe care o construiește este de la bun început contaminată de subiectivism. Astfel, Epitropia este prezentată drept personajul negativ („Cetitorul care a binevoit a urmări expunerea noastră de până aci, a putut vedea, desigur, cum că pricina slăbirii și mai apoi a înăsprii raporturilor dintre comisiune și Epitropie, e tot aceasta din urmă”), care urmărea să împiedice cu orice preț („aceasta, cu tot timpul scurt ce avea comisiunea la dispozițiune pentru lucrarea sa, întârzie și amână răspunsurile ce datora”) ²² acțiunile singurei „forțe a binelui”, comisiunea. Acest fapt nu umbrește câtuși de puțin contribuția adusă de el la editarea și scoaterea la lumină a memoriilor aparținând celor patru profesori ai Academiei (Damaschin Bojincă, Theodor Stamati, Ioan Albineț și Alexandru Costinescu), pe care s-a întemeiat raportul prezentat de comisie la 22 martie 1845²³. Cu excepția lui Ioan C. Filitti, care citează memoriile câțiva ani mai târziu, pe filiera Lapedatu, nu am mai întâlnit un alt autor care să se raporteze la acestea, chiar și în treacăt. Presupunem că tot lui i se datorează și publicarea unui alt document din dosarul în cauză, mai precis un

²⁰ Petru Rășcanu, *Istoricul învățământului secundar*, Iași, Tipografia Națională, 1906, p. XXIX.

²¹ *Ibidem*, p. XXIX-XXX.

²² Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 498.

²³ Înainte de apariția studiului, Lapedatu publicase memoriile lui Damaschin Bojincă și Th. Stamati. Ne referim la *Un memoriu a lui Damaschin Bojincă cu privire la starea și reorganizarea învățământului public în Moldova, la 1846*, în „Revista politică și literară” de la Blaj, I (1906), nr. 3, p. 87-90 și numărul 4 din 1 decembrie 1906, p. 104-107 și *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1846 de Th. Stamati*, publicat în *Cv.L.*, XVIII (1909), nr. 9, p. 990-1000. În cursul anului 1910 apăreau și memoriile lui Ioan Albineț și Alexandru Costinescu. *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1845 de I. Albineț*, în „Revista generală a învățământului”, V (1910), nr. 9, p. 674-679 și A. Costinescu, *Memoriu cu privire la pricinile ce au împiedicat propășirea învățăturii publice (în Moldova) și mijloacele cele mai înșușite spre a sa îndreptare, 1845*, în „Revista generală a învățământului”, V (1910), nr. 10, p. 758-761.

referat adresat comisiei legislative pe 2 noiembrie 1845, al cărui autor este indicat ca fiind Gheorghe Asachi²⁴, dar asupra căruia vom reveni la momentul potrivit.

După cum spuneam, interesat de acest subiect se arătase și istoricul Ioan C. Filitti. În *Domniile române sub Regulamentul Organic*, citează studiul lui Lapedatu și două dintre anexele publicate de acesta. Amintește de memoriul profesorului Damaschin Bojincă, dar nu aduce în discuție conținutul, punând accent doar pe chestiunile invocate de profesorul Stamati, cu referire la activitatea profesorilor, dotarea școlilor, curricula și accesul la slujbele publice. Nicio altă referire nu dă de înțeles că ar fi consultat memoriile profesorilor Albineț și Costinescu²⁵. Câțiva ani mai târziu, Nicolae Iorga și Constantin Andreescu abordau și ei această problemă, preferând să urmeze calea bătătorită de Urechia, pe care îl citează excesiv²⁶. Fără să își întemeieze afirmațiile pe alte surse și atingând sumar subiectul, în capitolul *Lupta școlii naționale cu încercări de desnaționalizare*, Iorga ducea lucrurile prea departe când afirma că, în timpul lucrărilor sale, comisia a cerut „părerea a șase profesori cari erau în opoziție cu colegii lor”²⁷, evitând să precizeze numele acestora sau de ce anume se făceau vinovați. Cât privește constatările comisiei, redă doar câteva aspecte, fără să pomenească nimic despre concluziile care priveau Direcția Învățăturilor Publice, însărcinată cu inspecția școlară. O prezentare sintetică a evenimentelor face și Eugen Lovinescu, amintind de organizarea comisiei și de câteva repere ale activității acesteia, printre care corespondența cu Epitropia și contactarea profesorilor din Comitetul Academic, dar fără a menționa numele lor sau alte detalii. Acaparată mai degrabă de acțiunile lui Asachi și ale Epitropiei, Lovinescu conchide că raportul comisiei a vrut doar să critice organizarea școlilor, fără să propună vreo îmbunătățire²⁸.

În volumele coordonate de specialiști în istoria pedagogiei, precum Ștefan Bârsănescu, Ilie Popescu Teiușan, Anghel Manolache și Alexandru Pârnuță²⁹,

²⁴ Este vorba despre articolul intitulat *Asachi despre școalele din Moldova la 1845*, în „Revista generală a învățământului”, VI (1910), nr. 1, p. 51-56. Textul în cauză apare la secțiunea *Pagini din trecutul școlii române*, fără a se indica numele celui care se ocupase de editarea documentului, însă nota explicativă din debutul textului preciza că ar fi vorba despre o anexă la studiul publicat de el în 1910.

²⁵ Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1915, p. 608-609.

²⁶ Vezi N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p. 259-260 și Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 120-121.

²⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 259.

²⁸ Din neatenție, confundă însă *Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova, de la a lor restatornicire până la anul 1843 și o socotință pentru a lor îmbunătățire*, pe care referendarul o prezintă Adunării în 1845, cu *Cvestia învățăturilor publice în Moldova, precedată de ochire istorică asupra școlilor*, redactată de acesta în 1858. Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera*, București, Cartea Românească, 1921, p. 82.

²⁹ Ilie Popescu Teiușan, *Istoria pedagogiei pentru școlile normale și seminarii, Craiova*, Editura Scrisul Românesc; Ștefan Bârsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, București, Societatea Română de filosofie, 1941; *Dicționar cronologic. Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România*, coord. de Ștefan Bârsănescu și Florela Bârsănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, Ștefan Bârsănescu, *Istoria Științelor în România. Pedagogia*, București, Editura Academiei,

perioada cuprinsă între adoptarea regulamentului scolastic din 1835 și *Așezământul* din 1851 este vag amintită, lucru de înțeles pentru niște sinteze, care își propuneau să acopere un interval întins. Lapidar se exprimă și cercetătorul ieșean Gabriel Bădărău, în mica monografie dedicată Academiei Mihăilene, unde amintește sumar constituirea comisiei și scopul ei³⁰. Câțiva ani mai târziu, într-un text din 2010, el venea cu completări în privința concluziilor comisiei și a propunerilor de reformă redactate de Epitropie, valorificând în acest sens surse inedite din fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova 1804-1862³¹. Cunoscut pentru interesul acordat politicilor instituționale din învățământul românesc, și Nicolae Isar a abordat problematica reformelor școlare din perioada modernă. Se arată însă preocupat mai degrabă de măsurile reformatoare din Muntenia, decât de cele din Moldova, pe care le rezumă într-o singură frază³².

Între colaborare și conflict: comisia Adunării, Epitropia și referendarul

În ciuda regulamentelor scolastice ce avuseseră drept scop așezarea sistemului învățaturilor publice din Moldova pe o traiectorie menită a urma îndeaproape țările civilizate ale Europei, nemulțumirile cu privire la mersul școlilor nu au conținut să se facă auzite în spațiul public. Presiunile la care fusese supusă în ultimii ani de către domnitorul Mihail Sturdza și o parte a elitei politice, au determinat Epitropia Învățăturilor Publice să recurgă pe 4 martie 1844 la o soluție cu totul neașteptată, ale cărei efecte cu siguranță nu le anticipase. Cu prilejul tradiționalei cercetări a raportului financiar pe care Casele Obștești îl înaintau către legislativul din Moldova³³, Epitropia Învățăturilor Publice³⁴ depunea *Sama Casei Școalelor* la comisia³⁵ însărcinată de Adunare cu verificarea cheltuielilor Caselor Obștești. Însoțea raportul său de o adresă³⁶, în care informa că, în urma recomandărilor primite în sesiunea din 1843, de a „introduce în principiile și modul învețării oarecare faceri folositoare”, constatase că e aproape imposibil să

1984, *Istoria învățământului din România*, vol. II (1821-1918), vol. coordonat de Anghel Manolache și Alexandru Pârnuță, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993.

³⁰ Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 148.

³¹ Idem, *Academia Mihăileană*, în *Istoria Universității din Iași*, vol. coord. de Gheorghe Iacob și Florin Platon, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza Iași, 2010, p. 97-123, aici p. 121-122.

³² Nicolae Isar, Cristina Gudin, *Din istoria politicii școlare românești (1864-1899)*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 5-13.

³³ Sesiunea Adunării Obștești se deschidea, ca de obicei, cu mesajul domnesc din 6 februarie 1844. ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, „Începerea lucrărilor Obștești Adunări pe anul curgătoriu”, f. 2.

³⁴ Epitropia era constituită la acel moment din C. Mavrocordat, N. Suțu și A. Balș. Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 493.

³⁵ Comisia era formată din vornicii Iordache Balș, Dimitrie Mavrocordat, Iacov Paladi, Scarlat Crupenschi și postelnicul Iorgu Radu (*ibidem*, p. 493).

³⁶ Adresa Epitropiei, cu nr. 147, din 4 martie 1844, este redată integral în *Uricar*. ANI, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova 1804-1862 (în continuare: MCIP Moldova), dosar 15/1836, „Înființarea și îndestularea scoalelor publice”, f. 70 și Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 56-58.

dea socoteală despre toate reformele realizate în acest timp. Argumentul invocat de Epitropie făcea aluzie la numeroasele dificultăți cu care se confrunta, atât în gestionarea chestiunilor administrative ale școlilor, cât și în privința avalanșei de teorii pedagogice venite din afară³⁷. Din acest motiv, solicita constituirea unei comisii a legislativului cu care să colaboreze la elaborarea unui plan de reformă³⁸.

În ședința din 11 martie 1844, membrii Adunării avizau favorabil această solicitare, stabilind ca din respectiva comisie să facă parte vornicii Iordache Balș, Costachi Sturdza, Alecu Sturdza, Vasile Beldiman, hatmanul Alecu Aslan și spătarul Costache Negruzzi.³⁹ Rolul lor era să identifice cauzele stagnării școlilor și să găsească măsurile potrivite pentru reorganizare, colaborând îndeaproape cu Epitropia. Dar pe cât de repede a fost constituită comisia, pe atât de greu și-a intrat în atribuții. Cert este că, după un traseu birocratic anevoios, abia pe 18 ianuarie 1845 se reunea în ședință⁴⁰. Primele solicitări au fost transmise Epitropiei și referendarului⁴¹, cerându-le să facă cunoscute neîmplinirile ce au împiedicat progresul școlii, și propunerile de reformare. A urmat o perioadă presărată, în mod inexplicabil, cu numeroase incidente, omisiuni și acuzații în corespondență, într-o atmosferă de suspiciune generalizată. Toate acestea nu au făcut decât să tensioneze și mai mult relațiile dintre comisie, pe de-o parte, și Epitropie și referendar, pe de altă parte⁴².

Pentru a avea o perspectivă mai apropiată de realitate, comisia și-a îndreptat atenția către profesorii Theodor Stamati, Alexandru Costinescu, Damaschin Bojincă, Petru Câmpeanu, Ioan Albineț și Ioan Ionescu, cărora le solicita pe 9 martie a-i „împărtași știința ce ar cunoaște întru propășirea învățaturii și socotința ce ar găsi mai nimerit întru îndreptare, precum și lista de cărțile ce ar fi având compuse și tălmăcite, tipărite sau manuscrise, în ramul învățaturii”⁴³. O parte dintre dascăli (Stamati, Albineț, Costinescu și Bojincă) au apucat să dea aceste lămuriri, care au luat forma unor ample memorii⁴⁴. Alții, după spusele comisiei, nu au mai făcut acest lucru, fiind opriți de către Epitropie⁴⁵.

³⁷ Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 57.

³⁸ *Ibidem*, p. 58.

³⁹ Anaforaua către domn, cu nr. 45, era redactată pe 13 martie 1844. ANI, MCIP Moldova, dosar 15/1836, „Înființarea și îndestularea scoalelor publice”, f. 71 și Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 494.

⁴⁰ Pe 9 februarie 1845, Postelnicia transmitea Departamentului din Lăuntru ofisul domnesc prin care i se solicita acestuia să urgenteze lucrările comisiei prin punerea sa în relație cu membrii Epitropiei (*ibidem*, p. 494 și ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 46).

⁴¹ Adresa către Asachi a fost trimisă pe 25 ianuarie 1845. Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 58-59.

⁴² Nu insistăm asupra acestor aspecte deoarece sunt prezentate detaliat în opul de căpătâi al lui V. A. Urechia și în studiul lui Alexandru Lapedatu.

⁴³ *Apud* Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 499.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 500.

⁴⁵ În *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 422. Alexandru Lapedatu face chiar trimitere la o adresă a Epitropiei, din 19 martie 1845, în care „poruncește Sfătului Academic să mărginească pe oricare profesor a nu slobozi nicio lucrare în privirea școlilor până ce nu va fi mai întâi supusă Epitropiei și dezbătută împreună”. Din cauza citării aproximative din lucrarea sa, presupunem că este vorba de file din dosarul amintit de el. Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 500.

Lipsa de încredere care se instalase în colaborarea interinstituțională a determinat comisia să apeleze și la alte instrumente de culegere și verificare a informațiilor. Unul dintre acestea a fost „revizia” neanunțată, practică întâlnită în sistemul german, la toate așezămintele școlare, „pentru a se încredința atât de sunt toți elevii de față, după lista dată de Epitropie, cât și de se păzesc ceasurile învățării de către profesori, precum și de sunt ținuti bine și în desăvârșită regulă și curățenie”⁴⁶. A renunțat la această intenție, ca urmare a invitației primite din partea epitropilor, de a participa la examenele speciale ale semestrului I. Cum agenda examenelor a fost schimbată, se pare, de către referendar, fără o anunțare prealabilă a comisiei, motiv pentru care vizita proiectată în data de 3 martie 1845⁴⁷ a fost un eșec, ce a accentuat neîncrederea între părțile implicate. Corespondența paralelă cu Secretariatul de Stat, căruia i se solicitau informații privind tinerii absolvenți recomandați de Epitropie pentru posturile publice, a fost o altă modalitate de cercetare. În felul acesta ar fi aflat că Epitropia nu recomandase tineri pentru dregătorii publice⁴⁸.

Până la ședința Adunării Obștești din 22 martie 1845, când trebuia să prezinte raportul final, comisia a analizat documentele primite, printre care și memoriile celor patru dascăli, asupra cărora vom insista deoarece prin numeroasele aspecte comune pe care le-au împărtășit, construiesc o imagine a realității și problemelor cu care se confruntau învățăturile publice. Totodată, reprezintă un barometru important pentru a măsura starea de spirit ce domnea în rândul dascălimii moldave, cu frământările și nemulțumirile sale, dar și perspectiva pe care o avea asupra reformei. Primul loc pe lista deficiențelor constatate era ocupat de instabilitatea unui sistem fragil sau lipsit de coerență, după cum atrăgea atenția Damaschin Bojincă⁴⁹. Îi urmau îndeaproape lipsa cărților scolastice tipărite, nestatornicia pe post a profesorilor, dar și angajarea unor cadre lipsite de pregătire, fără atestate sau talent pedagogic, în dauna celor care își desăvârșiseră pregătirea în universități străine. Un subiect sensibil era și cel al lipsei de motivație a tinerilor, ce abandonau mult prea ușor școala, atâta timp cât accesul în posturile publice nu se făcea potrivit legii, lucru remarcat de Ion Albinet, ci mai ales prin „protecție”⁵⁰, după cum acuza fostul bursier în străinătate, Alexandru Costinescu. Toți cei patru dascăli cădeau de acord însă asupra faptului că disciplinele de studiu, inclusiv cele reale, trebuiau predate în limba națională, fără a exclude învățarea limbilor străine. Cea mai înfocată pledoarie în acest sens îi aparținea ardeleanului Damaschin Bojincă, care se ridica împotriva acelor străini, aduși în calitate de „inspectori a

⁴⁶ Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 497.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 497-498.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 499.

⁴⁹ *Un memoriu a lui Damaschin Bojincă cu privire la starea și reorganizarea învățământului public în Moldova, la 1846*, p. 89.

⁵⁰ A. Costinescu, *op. cit.*, p. 759.

disziplinei școlerilor” și care au încurajat răspândirea acelor „idei disprețuitoare limbei naționale”⁵¹.

În opinia profesorilor, slaba supraveghere a școlilor, a profesorilor și a elevilor, alături de alte probleme, cădeau în vina referendarului (directorul școlilor), responsabil cu inspecția școlară. Deși era membru al Comitetului Academic⁵², semnând alături de Asachi deciziile pe care acest organism le lua în privința bunului mers al școlilor, Stamati acuza incapacitatea Direcției de a organiza, instrui, consilia și evalua obiectiv profesorii. Singură era răspunzătoare de modul în care se comportau profesorii și de interesul scăzut al tinerilor pentru învățatură, în condițiile în care accesul în internat nu se făcea mereu pe merit⁵³. Damaschin Bojincă era mult mai aspru, considerând că gestionarea supravegherii învățăturilor nu a fost pusă pe umerii unei persoane potrivite, cu o pregătire temeinică în științele pe care era datoare a le inspecta⁵⁴. Și Alexandru Costinescu opina că cerințele pentru un post atât de important precum directorul școlilor ar fi trebuit să fie pe măsura pe funcției:

„ar trebui mai întâi să aibă idei generale despre toate științele ce se propun și apoi a avea o poziție care să-i îngăduie a se împărtăși de toate lucrările atingătoare de învățătura publică. Și fiindcă aceste două însușiri nu pot fi întrunite decât în persoana directorului, apoi numai de la acesta se poate aștepta o deplină relație”⁵⁵.

În timp ce profesorii Bojincă și Costinescu arătau acuzator mai cu seamă spre directorul școlilor, Ioan Albineț prefera o poziție mai nuanțată. Considera că mai ales Epitropia și Sfatul Academic se făceau vinovați de „nepăzirea cu asprime a legii făcute”, sau de lipsa unor legi adecvate prin care părinții și tinerii stipendiști să fie responsabilizați cu privire la desăvârșirea studiilor, atâta timp cât statul cheltuia bani pe educația lor⁵⁶. Până și Th. Stamati invita la o judecată echilibrată, la analiza contextului, a greutăților financiare și a contribuției tuturor actorilor vinovați de ridicarea unor obstacole în calea învățăturilor.

În privința nevoilor școlii, percepțiile erau oarecum diferite. Bojincă se arăta mai îngrijorat de lipsa unei tipografii sau a unei biblioteci școlare, Stamati și Albineț apreciau ca insuficient numărul de școli începătoare, în timp ce Alexandru Costinescu opina că înainte de a înființa alte școli, ar fi trebuit dezvoltate cele

⁵¹ *Un memoriu a lui Damaschin Bojincă cu privire la starea și reorganizarea învățământului public în Moldova, la 1846*, p. 89.

⁵² Vezi ANI, MCIP Moldova, dosar 38/1844, „Lucrările Sfatului Academic”.

⁵³ *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1846 de Th. Stamati*, p. 992-993.

⁵⁴ *Un memoriu a lui Damaschin Bojincă cu privire la starea și reorganizarea învățământului public în Moldova, la 1846*, p. 104.

⁵⁵ A. Costinescu, *op. cit.*, p. 758.

⁵⁶ *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1845 de I. Albineț*, p. 675.

existente. Desigur că măsurile propuse de cei patru dascăli erau corelate cu deficiențele constate, filtrate prin experiența personală și profesională. Chiar și stilul în care au fost așezate pe hârtie îi distinge într-o manieră aparte. Damaschin Bojincă și Alexandru Costinescu și-au enumerat propunerile concis și clar, în timp ce Theodor Stamati le-a expus într-un amplu eseu, apelând deseori la metafore, statistici sau argumente din istoria scolastică a Moldovei. Dintre toate însă, proiectul lui Ioan Albineț atrage atenția, datorită principiilor pedagogice moderne la care se raportează, semn al unei bune cunoașteri a realităților școlare din țară, dar și al unei cercetări prealabile a sistemelor școlare europene.

Iată câteva din propunerile comune celor patru membri ai corpului profesoral: sistema de învățatură implementată pe durata a minim 12 ani, predarea tuturor disciplinelor în limba națională, accesul în posturi publice doar după finalizarea studiilor în țară sau străinătate, însoțite de certificate doveditoare („meritul și moralul să recomande pe tânăr, iar nu lingușirea și interesul”, cum nota Stamati⁵⁷), tipărirea de cărți școlare într-o tipografie specializată, astfel încât cărțile să devină accesibile tuturor, statornicia pe post a profesorilor și accesul în școli pe merit, și nu prin alte modalități („mijlocirea să n-apuce locul talentului și vredniciei”, cum nota I. Albineț⁵⁸). În privința angajării profesorilor pe locurile vacante, se avansau diferite idei: criterii exigente, selecție prin concurs, atestate privind studierea în universități europene. Cu toții socoteau că sistemul învățaturilor din Moldova trebuia să urmeze calea țărilor civilizate din Europa, atât în privința organizării, cât și a curriculumului, manualelor și metodelor de predare, indicând școala germană drept cel mai potrivit model, de vreme ce se impusese peste tot, inclusiv în Franța, dar care trebuia neapărat adaptat la realitățile țării.

Memoriile celor patru profesori fac loc și câtorva propuneri de îmbunătățire a inspecției școlare. Alexandru Costinescu, bunăoară, sugera organizarea unei Direcții noi, care să fie „puterea însoțitoare, mișcătoare și povăzuitoare acestui trup bolnav”⁵⁹, cu atribuții exclusiv de organizare, cercetare (se referă la manualele școlare), inspectare zilnică (pentru observarea metodelor didactice, împlinirea datoriilor de către profesori, progresul și disciplina elevilor) și remediere promptă a tuturor problemelor. Tot el sugera o separare a îndatoririlor inspectorilor de cele ale procurorului școlilor, astfel încât primii să cerceteze moralul elevilor, în timp ce procurorul să aibă în vedere „materialul institutorilor”⁶⁰.

Ioan Albineț acorda, la rândul-i, un spațiu generos organizării inspecției școlare sub aspect administrativ. Venea cu soluții de inspirație prusacă, ce vizau reorganizarea din temelii a instituției, a atribuțiilor și criteriilor de selecție a inspectorilor, raportat la tipul de școli. Pentru școlile începătoare, supravegherea

⁵⁷ *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1846 de Th. Stamati*, p. 996.

⁵⁸ *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1845 de I. Albineț*, p. 677.

⁵⁹ A. Costinescu, *op. cit.*, p. 760.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 761.

trebuia să revină, după părerea sa, celor doi revizori numiți de Epitropie, care urmau să fie responsabili pentru ce se întâmpla cu școlile lor, mai ales dacă „n-ar răspunde copului înființării lor”. Tot el avansează ideea numirii a doi inspectori, unul pentru învățământul primar și celălalt pentru învățământul colegial, din rândul unor bărbați care s-au distins prin cunoștințe și entuziasm. Vedea atribuțiile acestora într-o manieră complexă, similară celor din zilele noastre, precum inspectarea, observarea, consilierea, evaluarea și remedierea. După modelul conferințelor școlare germane, Albineț propunea ca inspectorii să organizeze întâlniri cu profesorii, pentru a „debăta cum s-ar putea mai nemerit răspunde scopului către care ținesc asemenea școale”⁶¹.

Pe ce anume se întemeia afirmația profesorului Costinescu atunci când cerea ca școlile din Moldova să fie organizate după sistemul german⁶²? Un posibil răspuns ar fi acela că legea prusacă a instrucțiunii din anul 1819 fusese extrem de atentă la nevoile de formare inițială și continuă a profesorilor, impunând școli normale și societăți ale institutorilor în fiecare departament⁶³, criterii și proceduri de selecție riguroase pentru cei care doreau o carieră în învățământ, printre care certificatele de capacitate și conduită. În plus, selecția și avansarea dascălilor se făcea într-un mod transparent, după susținerea unui examen⁶⁴. Corpul didactic era astfel un model pentru cei din afară, fiind instruit și disciplinat, bine plătit⁶⁵, cu o libertate deplină în privința metodelor didactice aplicate la clasă. Cât despre curricula școlară, aceasta era una atractivă, adaptată la interesul crescut pentru ocupații din domeniul industrial și comercial. În plus, frecvența elevilor era foarte bună, urmare a unei tradiții consacrate prin introducerea principiului obligativității. Și pentru că inspecția școlară ocupa un spațiu important în textele profesorilor, mai trebuie spus că, atât în Prusia, cât și în Saxonia, nu exista instituția inspectorului general⁶⁶, omonimul referendarului din Moldova.

Comisia și-a comunicat rezultatele cercetării sale printr-un raport depus spre dezbaterea Adunării Obștești a Moldovei pe 22 martie 1845⁶⁷, în care invoca timpul prea scurt avut la dispoziție, precum și piedicile puse de Epitropie, reticentă la implicarea directă a profesorilor și membrilor comitetului academic fără

⁶¹ *Memoriu cu privire la starea și organizarea învățământului public în Moldova la 1845 de I. Albineț*, p. 677.

⁶² A. Costinescu, *op. cit.*, p. 760-761.

⁶³ G. Costa-Foru, *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din Statele cele mai înaintate ale Europei*, București, Tipografia Collegiului Național din Sf. Sava, 1886, p. 144-145.

⁶⁴ Victor Cousin, *Rapport sur l'état de l'instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne, et particulièrement en Prusse*, IIe Partie, Paris, De l'Imprimerie Royale, 1832, p. 55-62.

⁶⁵ G. Costa-Foru, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁶ Victor Cousin, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁷ În jurnalul ședinței legislativului din 23 martie 1845 se precizează că au fost depuse adresa „comisiunei numită de Adunare relativă la cauzele ce au împiedicat propășirea învățăturilor și răspunsul Epitropiei învățăturilor la această adresă”. Raportul comisiei purta nr. 38, din 22 martie 1845, fiind semnat de membrii săi, cu excepția hatmanului Alecu Aslan. În el se preciza că abia pe 5 ianuarie au primit dispozițiile oficiale privind funcționarea sa. *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 422-424.

controlul ei. În privința conținutului, raportul⁶⁸ surprindea numai deficiențele sistemului, preluate aproape integral din memoriile celor patru dascăli, în mod special din cel a lui Damaschin Bojincă. Cele 11 concluzii preliminare debutau cu o mărturisire menită a așeza comisia deasupra oricărei suspiciuni privind intențiile de a înlătura învățăturile în limba națională, lucru care nu miră dată fiind linia comună a memoriilor profesorilor consultați, precum și prezența lui Costache Negruzzi în componența comisiei:

„fără a vorbi dacă trebuința cere a se alunga limba națională din școale întru învățarea științelor înalte (lucrare care ar fi antinațională și jignitoare chiar rostirii art. 421 din Regulamentul Organic), fără a judeca dacă o asemenea dispoziție ar fi nu numai nefolositoare, dar și vătămătoare prin împrăștiere de idei eterogene”⁶⁹.

Comisia stabilea de la bun început că limba națională nu era motivul problemelor din învățământ, ci mai ales gestionarea defectuoasă din punct de vedere financiar, administrativ și curricular. În ciuda alocării sumelor necesare, lipsurile rămâneau numeroase, precum resursa umană calificată, o catedră de pedagogie pentru formarea profesorilor, programele, cărțile tipărite sau bibliotecile. „Sistema de învățătură”, prea des schimbată, fusese concepută greșit. Lipsea motivația frecventării cursurilor pentru tinerii absolvenți, care nu primeau certificările necesare obținerii un post public, iar profesorii nu aveau siguranța postului, fiind în schimb copleșiți cu numeroasele îndatoriri, care cel mai adesea, nu se reflectau în salarii corespunzătoare. Însă problema pe care o considerau membrii comisiei ca fiind cea mai importantă, privea activitatea de inspecție școlară. Se reproșa „slaba disciplină și priveghere asupra întregului personal”, „lipsa unei direcții” obiective și echilibrate⁷⁰, incapacitatea de a supraveghea, anticipa și remedia problemele apărute în sistem, în conformitate cu „art. LXXII din anexa lit. F”. Motivând contribuția majoră pe care Direcția o avea în alte țări⁷¹, membrii comisiei arătau că aceasta era singura responsabilă⁷². Surpriză însă: raportul se încheia fără a propune un proiect de reformă, cum ar fi trebuit, sub pretext că timpul avut la dispoziție fusese insuficient.

O zi mai târziu venea și răspunsul Epitropiei, printr-o adresă semnată de logofătul C. Mavrocordat și secretarul G. Caliman. Se reproșa comisiei, mai întâi, modul în care instrumentase întregul caz, irosind timp prețios în cursul anului 1844, fără a vizita școlile, și, mai apoi, că s-a mobilizat doar după insistențele repetate ale Epitropiei. Totodată, acuza că propunerile sale au fost ignorate cu bună știință, deși erau rezultatul unei experiențe consolidate și verificate în timp:

⁶⁸ ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 40-41.

⁶⁹ *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 422.

⁷⁰ Aceasta era și opinia profesorului Stamati.

⁷¹ Expresia era preluată din memoriul lui Costinescu.

⁷² Expresia era preluată din memoriul lui Stamati.

reorganizarea școlilor, predarea în limba patriei, traducerea și tipărirea cărților școlare în limba română, aducerea celor mai buni profesori din Franța și Germania, care să formeze în țară profesorii locului, în loc de a mai trimite bursieri în străinătate. La aceasta se adăugau discuțiile purtate cu un număr de șase profesori, care urmăriseră a identifica doar „defecturile”, fără propuneri concrete de îmbunătățire. Dar cel mai grav aspect era, în opinia membrilor Epitropiei, defăimarea Direcției învățăturilor, care se afla în subordinea sa. Adresa se încheia cu refuzul membrilor Epitropiei de a susține lucrările comisiei⁷³. Pentru a fi și mai convingătoare, transmitea în aceeași zi o anafora către domnitor, aducându-i la cunoștință că referendarul a realizat, la îndemnul Epitropiei, o „Expoziție de starea școalelor de la a lor înființare, anul 1828, până la 1843, și o socotință despre a lor îmbunătățire”⁷⁴. Domnitorul era rugat să recomande comisiei lucrarea cu pricina pentru redactarea raportului său.

În multe din aspectele subliniate în acest raport, fie că vorbim de dificultățile școlii sau despre propunerile de reformare, ideile lui Asachi se intersectau cu cele ale dascălilor și ale comisiei. Recunoștea faptul că lipsea determinarea tinerilor de a-și finaliza studiile, cărțile școlare rămăneau insuficiente și că, mai presus de orice, sistemul de învățătură se schimbaseră prea des. Era de acord că ar fi fost necesari cel puțin 12 ani pentru ca o reformă să își arate rezultatele, înainte de a o schimba. Reamintea însă că, de prea multe ori, chiar și în Adunarea Obștească s-au auzit voci nemulțumite de rezultatele învățăturilor, care erau prea grăbite a compara situația școlilor de tradiție din Europa cu așezămintele recent înființate din Moldova. Accentua eforturile depuse pentru extinderea numărului de școli în capitală și în ținuturi, inclusiv a celei de arte și meșteșuguri, deschisă cu mare dificultate din cauza reticenței părinților de a-și da copiii la studii care nu aveau tradiție în Moldova. Și trimiterea unui număr de șase tineri la Universitățile din Apus pentru a forma profesori instruiți, deschiderea bibliotecii publice și dotarea acesteia cu cărți, instrumente pentru fizică și matematică, precum și bunele rezultate obținute de elevi la examenele din 1840-1841, erau câteva din recente împliniri amintite de referendar.

Între cele opt măsuri pe care le propunea referendarul, recunoaștem și propuneri ale celor patru profesori amintiți anterior: respectarea legii cu privire la accesul în posturi publice, aplicarea întocmai a regulamentului școlar în materie de drepturi și îndatoriri ale profesorilor și elevilor, extinderea rețelei de școli începătoare, înființarea școlilor reale la Iași, Botoșani și Galați, extinderea gimnaziului la 6 ani și premiarea celor mai buni autori de manuale școlare.

⁷³ Adresa Epitropiei, cu nr 145, din 23 martie 1845 se află în Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 59-61 și în *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 424-425.

⁷⁴ Este vorba despre *Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova, de la a lor restatornicire până la anul 1843 și o socotință pentru a lor îmbunătățire*. A apărut în numerele periodicului „Gazeta de Transilvania” din 1845, p. 122-123, 125-126, 129-131, 133-135, 137-138. Se află integral redată în Gheorghe Asachi, *Opere*, II, ediție critică și prefată de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1981, p. 484-498 și în *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 425-437.

Considera însă mult mai utilă aducerea de profesori străini din Franța, Germania, Italia și Anglia, care să formeze în țară, timp de 6 ani, profesorii pământeni, decât trimiterea tinerilor la studii în străinătate, mai ales că, din experiența anterioară, unii dintre ei nu reveniseră în țară (dădea exemplul bursierului Zefirescu). Încheia lista de propuneri cu cea de a impune o taxă de studiu pentru elevii care nu aveau dreptul de a sta în internat, lucru care ar fi fost de ajutor și pentru bugetul școlilor.

Peste ani, referindu-se la momentul 1845-1846, Asachi destăinuia mai mult decât o făcuse cu prilejul prezentării *Expoziției*. Plin de amărăciune, mărturisea că învățăturile publice au fost atunci supuse atacurilor venite din partea unor persoane din elita politică „înrauritoare prin a lor poziție, deprinse a considera dregătoriile aducătoare de câștig ca o clironomie privilegiată a familiilor mari” și care au semănat neîncredere în școlile și învățăturile țării⁷⁵.

A doua zi după prezentarea adresei Epitropiei venea și rezoluția Adunării Obștești, citită de Mitropolitul Meletie, care dădea câștig de cauză comisiei, aprobând toate concluziile sale din raport⁷⁶. Se aprecia că o îndreptare a situației era urgentă, motiv pentru care aproba continuarea lucrărilor comisiei „în unire cu Epitropia învățăturilor”, care să ia forma unui proiect de reforme până la sesiunea următoare⁷⁷. Adunarea îndemna comisia să țină cont de raportul realizat de Asachi și pe care domnitorul îl recomandase prin „înalta rezoluție însemnată asupra anaforalei Epitropiei”, încuviințând însă decizia de a consulta și alte surse necesare, precum profesorii școlilor. Tot acum, se anunța intenția de lărgire a comisiei, cu aprobarea domnitorului, prin numirea prințului Grigore Sturdza⁷⁸, devenit epitrop al școlilor după demisia vornicului Lupu Balș⁷⁹. O lună mai târziu, Epitropiei i se alăturau, prin ofis domnesc, Nicolae Suțu și Lascăr Rosetti⁸⁰.

Colaborarea dintre Epitropie și comisia desemnată a lucra la noul proiect de reformă nu s-a îmbunătățit, cel puțin pe moment, după spusele lui Urechia, în ciuda recomandărilor primite prin rezoluția Adunării Obștești. Comisia nu a lucrat nimic până în toamnă, motiv pentru care, la 29 septembrie 1845, Epitropia a trimis o anafora către domnitor⁸¹, atenționând că începea anul școlar și că nu se întocmise

⁷⁵ Ne referim la *Cvestia învățăturilor publice în Moldova, precedată de o ochire istorică asupra școalilor*, publicată de Asachi în anul 1858. Gheorghe Asachi, *Opere*, II, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1981, p. 514.

⁷⁶ *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 439.

⁷⁷ Adresa Adunării Obștești către domnitor purta nr. 84, din 26 martie 1845. ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 39.

⁷⁸ Prin Adresa Secretariatului de Stat cu nr. 804, din 10 aprilie 1845, era aprobată anafora Adunării, cu nr. 84, privind numirea prințului Grigore Sturdza în comisia de redactare a proiectului de reformare a școlilor, justificată de calitatea acestuia de epitrop al învățăturilor publice. *Analele Parlamentare al României*, tomul XIII, p. 440.

⁷⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. 2, p. 284.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Departamentul Trebilor din Lăuntru răspundea Secretariatului de Stat pe 14 octombrie 1845, prin adresa nr. 20285, că a primit anafora Epitropiei din 29 septembrie 1845, împreună cu ofisul domnesc și se grăbea să ia legătura cu comisia rânduită de Adunare. ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 47.

încă niciun proiect. Războiul adreselor purtate între cele două părți⁸² a continuat până la începutul lunii noiembrie, când Epitropiei i se cerea să informeze comisia dacă a luat vreo măsură de îmbunătățire a situației din școli⁸³, deși rezoluția Adunării statuase ca în sesiunea din iarnă să îi fie înmănat spre dezbatere doar proiectul de reformă. Și Secretariatul de Stat a făcut presiuni în acest sens, transmițând trei adrese succesive în luna octombrie, potrivit cărora Epitropia era atenționată să transmită urgent informare despre prefacerile aduse între timp școlilor, amintind că se apropia deschiderea sesiunii Adunării Obștești⁸⁴. Rezoluția dată de Epitropie pe fiecare dintre aceste adrese a fost mereu una laconică: „Dl. referendar va pregăti științele cerute”. Abia pe 31 octombrie, instituția se arăta dispusă să dea mai multe detalii, anunțând că se aflau în pregătire reforme ce priveau ramul învățăturilor, precum și un nou regulament scolastic, ce urmau a fi aduse la cunoștința Adunării⁸⁵.

Pe 2 noiembrie 1845, Epitropia transmitea și comisiei referatul cu nr. 497, despre care V. A. Urechia spune că l-ar fi transmis fără știința lui Asachi⁸⁶, în timp ce Al. Lapedatu îl indică drept autor chiar pe Asachi⁸⁷. Dacă un compromis între Asachi și Epitropie în redactarea actului pare puțin probabil (deși nu imposibil), înclinăm a-i da dreptate lui Urechia, din mai multe motive. În primul rând, textul debuta cu o formulă care sugera că era asumat de Epitropie, care „a socotit a intra în oarecare lămuriri a împrejurărilor și a supune observațiile sale”⁸⁸. În al doilea rând, opiniile exprimate în referat nu se regăsesc în *Expoziția* prezentată de Asachi în luna martie, ba chiar, pe alocuri, chiar contravin ideilor exprimate de directorul

⁸² Pe 16 octombrie 1845, Departamentul Trebilor din Lăuntru primea de la vornicul Costachi Sturdza răspunsul la adresa Postelniceii din 11 octombrie 1845, în care motiva întârzierea lucrărilor comisiei. Explicația dată de acesta făcea referire la faptul că o parte din membrii comisiei erau implicați în realizarea catagrafiei Moldovei și era imposibilă reunirea tuturor în sedință. Pe de altă parte, Costachi Sturdza nu pierdea prilejul de a reproșa „deșteptarea ce Epitropia socoate a face boierilor comisari că nu s-au întrunit în vremea cuvenită”, atrăgând atenția Epitropiei că nu s-ar fi ajuns în situația respectivă dacă ea ar fi intervenit la timpul potrivit pentru a îmbunătăți situația școlilor („mult mai nimerit ar fi fost dacă ar fi avut o asămenea îngrijire mai timpuriu, căci atunci nu să pierdea nici curgerea anilor de la înființarea acestor instituturi”). Departamentul Trebilor din Lăuntru a transmis în copie răspunsul vornicului Sturdza către Secretariatul de Stat (adresa nr. 20972, din 21 octombrie 1845) și către Epitropie (adresa nr. 2561). ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 47-50.

⁸³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 285.

⁸⁴ Ne referim la adresele trimise Epitropiei învățăturilor publice de către Secretariatul de Stat, în 11, 20 și 31 octombrie 1845, cu nr. de înreg. 2345, 2902, 3072. ANI, MCIP Moldova, dosar 41/1844, „Relațiunea dată Postelniceii despre starea scoalelor”, f. 20-22.

⁸⁵ Adresa transmisă Secretariatului de Stat cuprinde lista măsurilor luate de Epitropie: înființarea de școli publice la Tg. Ocnei și Tg. Pietrei, construirea altora noi la Galați și Bacău, înființarea unei școli începătoare pentru comunitatea armeană, precum și a câtorva școli suburbiale. Se enumerau manuscrisele școlare tipărite în perioada martie-octombrie. Documentul se încheia cu un extract privitor la situația școlilor și elevilor din capitală și provincie (ibidem, f. 23).

⁸⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 286.

⁸⁷ *Asachi despre școalele din Moldova la 1845*, în „Revista generală a învățământului”, VI (1910), nr. 1, p. 51-56.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 51.

școlilor. De pildă, nu era agreată ideea aducerii de profesori străini în țară, exprimată de referendar, pe motiv că Academia s-ar fi putut transforma în universitate germană sau franceză:

„însă o asemenea socotință, cari ar ținti la desnaționalizarea învățăturilor și cari ar stavila propășirea limbei naționale de abia începute și ar răpi toată nădejdea de desvoltare în viitor, n-au intrat niciodată în cugetul Epitropiei”⁸⁹.

Nici dezvoltarea învățăturilor înalte nu era considerată o prioritate. Dimpotrivă, trebuia amânat acest deziderat câtă vreme țara avea mai multă nevoie de „bărbați învățați în specialități practice”, decât de „oameni cu știință teoretică”. Principalul obiectiv rămânea extinderea școlilor elementare, care puteau produce efecte mult mai rapid, formând „cetățeni folositori patriei și lor însuși”⁹⁰. Totodată, numărul mare al familiilor lipsite de avere impunea înființarea de școli reale, pentru dezvoltarea cunoștințelor din domeniul industriei și agriculturii, împreună cu extinderea școlilor primare.

În încheierea documentului se făcea trimitere la o serie de articole din regulamentul scolastic de la 1843, care vizau înființarea de școli începătoare în capitală, în ținuturi și la sate, deschiderea a patru școli reale, organizarea unei clase de pedagogie (adică o clasă normală), aplicarea legii cu privire la accesul în posturi publice, precum și alcătuirea/traducerea de cărți școlare. Nu putem să nu remarcăm tonul împăciuitoare pe care îl folosește Epitropia în acest referat adresat comisiei, ținând cont de tensiunile care se manifestaseră cu alte prilejuri, întrebându-ne ce anume determinase schimbarea de atitudine în privința preconizatei reforme a școlilor. O posibilă explicație ne-a dus cu gândul la numirea lui N. Suțu, în calitate de epitrop al școlilor, cel care în 1843⁹¹ coordonase activitatea de redactare a regulamentul scolastic la care se făcea trimitere în referat.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 53.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 52.

⁹¹ Pe 11 iulie 1843, o adresă semnată de N. Suțu chema Epitropia și Comitetul Academic să lucreze la un nou așezământ de inspirație prusacă: „Comitetul este poftit ca, luând în băgare de seamă adnotațiile puse de Prea Înălțatul Domn pe observațiile D-lui Neugebauer și dispozițiile însemnate în această seanță de D. referendar, să se îndeletnicească cu redacția noului reglement pe sus însemnatele principii, care-l va supune Epitropia cât mai în grabă, spre a putea căpetă înalta încuviințare și a se pune în lucrare cu începutul anului scolastic viitor”. Johann David Ferdinand Neigebaur (1783-1866) fusese proaspăt numit consul general al Prusiei pentru Principatele Române, cu reședința provizorie la Iași. Sosea în capitala Moldovei în martie 1843, unde rămâne până în 1845. Cu Mihail Sturdza se cunoștea încă din 1842, pe când domnitorul își vizitase fiii care studiau la Berlin. A fost membru al Societății de medici și naturaliști din Iași, preocupat fiind de cercetare și știință. Cercetările sale cu privire la Țările Române au fost publicate ulterior în reviste europene. Vasile Docea, *O carte a lui J. F. Neigebaur și povestea ei*, în „Lecturn”, anul VI, nr.1, (21), 2018, p. 6-10; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIV-lea*, serie nouă, vol. IV, coord. de Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 234-235; *Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzachi*, coord. de D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Octavian Lugoșianu, Suplement I, volumul IV. 1802-1849, București, 1891, p. 248-249; V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 249.

Chiar și în aceste condiții, propunerea de reorganizare a școlilor nu a fost gata pentru adoptarea sa în sesiunea legislativă⁹². În 22 martie 1846, cu ocazia citirii mesajului tronului în ședința Adunării, se menționa că proiectul de reformă nu a fost finalizat, dată fiind „greutatea obiectului”. Domnitorul asigura însă că lucrările comune ale comisiei și Epitropiei vor fi terminate în vară, când urma să convoace legislativul pentru „a dezbate și pentru a se întări legiurile acestei reforme spre a fi puse în lucrare la începutul anului școlar 1846-1847”⁹³.

Așteptările optimiste ale lui vodă s-au împlinit parțial. Pe 5 septembrie, *Albina românească* anunța că, „după îndelungate dezbateri”, noua sistemă a învățăturilor fusese finalizată și înaintată spre aprobare domnitorului, care o încuviințase prin rezoluția din 30 august 1846. Erau anunțate și câteva din principiile și măsurile care stăteau la baza acesteia, și care sunt cele pe care Epitropia le împărtășise comisiei pe 2 noiembrie 1845. Din dorința de a dezvolta abilitățile necesare traiului zilnic⁹⁴, erau sporite așezămintele școlare primare și reale. Totodată, se lua decizia desființării pentru o vreme a Internatului, măsură motivată de cheltuielile nejustificat de mari, care puteau fi redirecționate către înființarea mai multor școli reale, păstrându-se totuși o sumă pentru „școlarii vrednici fără posibilități”⁹⁵.

Proiectul Adunării și Regulamentul Epitropiei. O încercare de analiză

Proiectul privind învățăturile publice a ajuns pe masa legislativului mai târziu, în sesia din iarnă, deschisă prin mesajul adresat de Mihail Sturdza în 13 ianuarie 1847. De data aceasta, contrar obiceiului, textul era extrem de succint, fără a face bilanțul anului anterior sau a indica direcțiile privind pravilele ce urmau a fi dezbătute. În ședința Adunării, din 11 februarie, era citit ofisul domnesc cu nr. 5 din 9 februarie 1847⁹⁶, care anexa și *Proiectul de reorganizație a învățăturilor publice din Prințipat*⁹⁷. Documentul debuta cu principiile pe care Sturdza le mai vehiculase și cu alte ocazii: asumarea datoriei de a veghea la bunul mers al învățăturilor, transmiterea de cunoștințe utile, principii morale și religioase, ori asigurarea progresului social prin educație. Era reluată și discuția cu privire la

⁹² Adresa Postelniceii cu nr. 2952, din 15 decembrie 1845, către Comisie, atrăgea atenția că pe 10 februarie urma să se deschide sesiunea legislativă și că trebuia să încheie lucrările privitoare la școli. ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1192/1844-1845, f. 51.

⁹³ Articolul *Iașii*, în „*Albina românească*”, XVIII, nr. 25, 28 martie 1846, p. 97-98, aici p. 98.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁶ Ofisul poate fi consultat în ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, „Relativ la lucrări atingătoare pentru reorganizarea scoalelor publice din țară”, f. 31-34.

⁹⁷ Ofisul domnitorului din 9 februarie 1847 poate fi consultat în ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, „Acta proiecturilor supusă Obșteștii Obicinuitii Adunări în feliuri di obiecturi până acum necuprinsă în pravile și acum aceste au căpătat înalta încuviințare”, f. 111-114. Proiectul poate fi consultat în ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 36-40 și *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 343-346.

lacunele sistemului, vorbindu-se despre nevoia de a le descoperi și de a le elimina⁹⁸. Cauza acestor rele, în opinia lui vodă, venea din faptul că sistemul nu se plia pe realitățile românești, mulțumindu-se doar să copie modelele avansate ale Apusului⁹⁹.

Dar Mihail Sturdza nu se gândea la nevoile reale la societății, ci la menținerea stării sociale de fapt. El anunța tot acum o schimbare de perspectivă asupra parcursului școlarității, în acord cu opiniile vehiculate de marea boierime în vremea din urmă. Întemeindu-și afirmațiile pe experiența ultimilor ani, el considera că tinerii trebuiau să urmeze învățături potrivit cu apartenența la clasa socială de origine¹⁰⁰. Astfel, tinerilor din clasele înstărite le erau destinate funcții publice, în timp ce pentru odraslele celor care se îndeletniceau cu meșteșugurile, comerțul sau agricultura, dată fiind nevoia de cunoaștere mai limitată, era suficientă o școlarizare de 3-4 ani. Deși noua concepție încălca un principiu fundamental statuat de Regulamentul Organic, eliminarea oricăror deosebiri între școlari (art. 48)¹⁰¹, justificarea domnitorului era că legiuirea organică fusese incapabilă să genereze o lege a învățământului care să aducă norme și proceduri clare de aplicare¹⁰², motiv pentru care lucrurile evoluaseră într-o direcție greșită.

Domnitorul cerea Adunării ca proiectului să nu i se dea „putere legiuitoare”, ci să lase practica aplicării să decidă măsura în care era demn de acest lucru, dovadă că nu era sigur de oportunitatea măsurilor¹⁰³. Nu era prima oară când vodă lăsa practica să decidă în privința eficienței legiurilor școlare. La fel procedase și în cazul regulamentului scolastic din 1835, când, ne aducem aminte, pe 14 iunie aplicase o rezoluție asemănătoare pe anaforaua Epitropiei care îi prezentase spre aprobare respectiva legiuire¹⁰⁴.

Proiectul privind organizația școalelor în Moldova, semnat de Constantin Mavrocordat, Iordache Balș, Grigore Suțu, Vasile Beldiman, hatmanul Aslan și Costache Negruzzi, pare mai degrabă un preambul, dacă îl comparăm cu cel din 1835. Organizat pe probleme (în număr de 12) și 5 anexe destinate curriculei predate pentru fiecare categorie a școlilor publice (literele A-E), fără secțiuni, capitole sau articole, noul așezământ trasează mai degrabă principiile viitoarei organizări a școlilor. De altfel, în finalul textului, la *Dispoziții generale*, comisia preciza că Epitropia urma să vină cu un regulament potrivit principiilor statuate¹⁰⁵.

Organizarea logică dată anterior școlilor era înlocuită cu o împărțire anacronică, fără nicio legătură cu principiile pedagogice moderne: a. școli primare;

⁹⁸ *Ibidem*, p. 343-344.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 344.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 345.

¹⁰¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 251.

¹⁰² *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 344.

¹⁰³ ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 40 și *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 346.

¹⁰⁴ ANI, MCIP Moldova, dosar 17/1832, „Organizarea școalelor publice din Moldova”, f. 32.

¹⁰⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 349.

b. școlile fetelor; c. școli de meserii; d. școli de gradul al II-lea; e. învățătura limbilor străine și a științelor academice; f. pensioanele private. Nu era singura schimbare introdusă prin noua reformă. Contrar mărturisirii lui Mihail Sturdza de la deschiderea festivă a Academiei, când amintise plin de mândrie contribuția personală adusă la încurajarea învățăturilor în limba națională, noua legiuire anunța că „științele de gradul înalt” urmau să fie studiate în limbi străine. Problema manualelor pentru școlile începătoare și de gradul al doilea era rezolvată prin traducerea și avizarea cărților aduse din Prusia. La solicitarea domnitorului, se crea o comisie, care urma să se îngrijească de excluderea neologismelor, forme considerate „inutile”, în favoarea celor autarhice, specifice literaturii bisericești¹⁰⁶.

Puține prevederi din legiuire căutau să rezolve problemele reale, invocate de profesori în memorii. Bunăoară, concursul pentru profesori se organiza ocazional, doar dacă s-ar fi aflat mai mulți candidați pe un post. Acordarea burselor, chiar dacă se făcea în baza unor criterii¹⁰⁷, îi excepta pe elevii de altă religie decât cea ortodoxă, dar și pe străini. Cât despre organizarea examenelor publice, se spunea că ar trebui să urmeze modelul celor europene, fără detalieri. Nu se pomenea însă nimic despre statornicia pe post a profesorilor, obligativitatea finalizării cursurilor pentru a obține o funcție publică sau despre diversificarea modalităților de formare a cadrelor didactice. În plus, singura autoritate menționată în text, cu atribuții de inspecție școlară era Epitropia¹⁰⁸, ignorând astfel prezența instituției referendarului.

Proiectul nu conținea, de asemenea, un capitol destinat administrației școlare. Cu oarecare greutate se pot extrage din legiuire informații indirecte privind atribuții ale Epitropiei și referendarului, în contextul organizării examenelor publice, stabilirii normelor privind stipendiștii, admiterii la învățăturile academice și numirii profesorilor. Textul nu se ocupa nici de comitetele de inspecție ținută, a căror componență se modificase între timp prin anaforaua Epitropiei din 25 ianuarie 1847¹⁰⁹, fără a aduce însă schimbări în privința competențelor cerute.

În a opta ședință a legislativului, pe 14 februarie 1847, Adunarea a aprobat atât ofisul domnesc, cât și textul proiectului de reformă¹¹⁰, redactând în acest sens și anaforaua către domn, prin care îl încredințau că îi respectă dorința sa de a nu-i

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 349.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 348.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 349.

¹⁰⁹ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855, înorânduile de o comisie din naltul ordin al Înălțimii sale princepelui domnitoriu al Moldovei, Grigorie A. Ghica Vv.*, tomul II, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1856, p. 302 și ANI, Secretariatul de Stat, dosar 329/1834-1859, f. 59.

¹¹⁰ Articolul *Iașii*, în „Albina Românească”, XIX, nr. 14, 16 februarie 1847. Manuscrisul original al *Proiectului privind Organizația școalelor publice*, realizat de Comisia Adunării Obștești, se află în ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, f. 116-119. Ofisul domnesc poate fi consultat în jurnalul Adunării din 14 februarie 1847. *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 307.

da putere legiuitoare¹¹¹. Cu toate acestea, consultându-se cu Departamentul Justiției, pe 8 martie 1847, domnitorul aducea la cunoștința președintelui Adunării Obștești că a analizat cu atenție anaforaua legislativului și a întărit proiectul, pentru ca acesta „să aibă tărie de legiuire”¹¹². Prudența domnitorului, reticența sa de la început se încheiase, așadar.

La scurt timp după adoptarea noului regulament, pe 5 martie 1847, Secretariatul de Stat anunța Epitropia că Domnitorul a întărit anaforaua Adunării¹¹³, împreună cu desemnarea boierilor Iordachi Balș, Petrache Asachi și Costachi Negruzzi în comisia ce urma să se ocupe de cercetarea cărților scolastice¹¹⁴. Comisia, ulterior completată cu profesorii P. Cîmpeanu, I. Albineț, Th. Stamati și D. Gusti, a fost pusă de Epitropie sub conducerea referendarului Asachi¹¹⁵. Două zile mai târziu, pe 7 martie 1847, redacția *Albinei românești* primea din partea Secretariatului de Stat solicitarea de a tipări proiectul de reorganizare a învățăturilor publice în 500 de exemplare¹¹⁶.

Completarea așezământului scolastic votat de Adunare venea pe 18 aprilie 1847¹¹⁷, odată cu anaforaua Epitropiei către domnitor. Regulamentul intitulat *Regulile ce au a să păzi în administrația scoalelor potrivit prințipiilor organizației din 1847 fevr.* Era organizat pe trei capitole (Capul I. *Despre chipul primirei la*

¹¹¹ O copie după Anaforaua Adunării Obștești, întocmită de Th. Codrescu și află în ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 26 și ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, f. 115. Anaforaua a fost redactată pe 18 februarie 1847, potrivit Jurnalului Adunării. *Analele Parlamentare ale României*, tomul XIV, p. 309 și ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, f. 115.

¹¹² Ibidem, f. 109.

¹¹³ Rezoluția domnească pe anaforaua Adunării datează din 28 februarie 1847. *Proect de reorganizația învățăturilor publice în Prințipatul Moldovei*, Iași, Institutul Albinei, 1847, p. 8.

¹¹⁴ Este vorba de adresa Secției a II-a din cadrul Secretariatului de Stat, cu nr. 496, din 5 martie 1847, însoțită de copii după ofisul domnesc de numire a celor trei boieri. I. Balș, P. Asachi și C. Negruzzi erau înștiințați de îndatorirea pusă asupra lor de domnitor prin adresele cu nr. 109, 110, 111, din 17 aprilie 1847. ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 25, 30 și 42. Adresa către Epitropie și conceptul acestui ofis poate fi consultat în ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, f. 120 și 122.

¹¹⁵ Adresa Epitropiei către referendarul Asachi avea nr. 116 și data din 29 aprilie 1847. Cea către profesorii Cîmpeanu, Stamati, Albineț și Gusti purta nr. de înreg. 362, 360, 350, 361. ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 43 și 54.

¹¹⁶ Pe 5 martie 1847, redacția *Albinei românești* primise din partea Secretariatului de Stat adresa cu nr. 497, prin care i se aduceau la cunoștință anaforaua Adunării Obștești, împreună cu proiectul de reformă. Broșura proiectului a apărut în același an la tipografia Institutului Albinei, în două variante. Varianta restrânsă, intitulată *Proect de reorganizația învățăturilor publice în Prințipatul Moldovei cu ofisul Prea Înălțatului Domn și întărirea pusă pe anaforaua Obșteștii Adunări din sesia 1846*, debuta cu mesajul domnesc din 5 februarie 1847, adresat Adunării, urmat de proiectul adoptat pe 14 februarie în cadrul legislativului și de anaforaua Adunării, peste care s-a pus rezoluția domnească din 28 februarie 1847. Cealaltă variantă, *Proect de reorganizația învățăturilor publice în Prințipatul Moldovei*, conține documentele menționate în primul caz, precum și anaforaua Epitropiei, însoțită de completările aduse la proiectul votat în Adunare, întărite pe 18 aprilie prin rezoluția lui Sturdza. ANI, Secretariatul de Stat, dosar 1596/1846-1848, f. 120 și 124.

¹¹⁷ *Proect de reorganizația învățăturilor publice în Prințipatul Moldovei*, p. 15.

învățătură, Capul II, *Despre administrația scoalelor* și Capul III. *Despre administrația din lăuntru a scoalelor*), 19 secții și 123 de articole¹¹⁸.

În privința Epitropiei Învățăturilor Publice, se păstrau în mare parte prevederile legiurii de la 1835. Responsabili cu administrarea generală a școlilor, cei trei epitropi se ocupau de aspectele științifice, administrative și financiare, veghind la nevoile și progresul învățăturilor. Ședințele aveau loc la Academie de două ori pe săptămână, iar rezoluțiile se luau cu majoritatea voturilor. Autoritatea Epitropiei era însă limitată, prin faptul că deciziile sale erau valabile doar cu rezoluția domnitorului, iar în situații deosebite avea obligația să consulte Comisia, organism reprezentativ al corpului profesoral, care înlocuia Comitetul Academic¹¹⁹.

Cele trei articole care priveau instituția referendarului (art. 15-17)¹²⁰ diminuau semnificativ rolul acestuia. Înceta să mai fie directorul școlilor, dar rămânea o instituție în subordinea Epitropiei. Deși ne-am fi așteptat ca, după atâtea dezbateri și memorii ale profesorilor, să se producă o modificare în privința criteriilor după care era desemnat, lucru acesta nu se întâmpla. Regulamentul nota doar că trebuia să fie „o persoană înzăstrată cu însușiri moralicești și temeinice științi”¹²¹, fără să vină cu alte precizări. Gestionarea chestiunilor administrative ale școlilor, prezida întrunirile Comisiei și era însărcinat cu inspecția școlilor publice și a pensioanelor private din capitală. În această calitate, trebuia să viziteze minim trei clase pe zi, în cazul școlilor publice, și cel puțin o dată pe lună, școlile private. Era autorizat să supravegheze modul în care profesorii își îndeplineau responsabilitățile și, atunci când constata contrariul, trebuia să raporteze Epitropiei. Așadar, spre deosebire de regulamentele anterioare, referendarul nu mai era autorizat să inspecteze școlile din ținuturi și se supunea acelorași prevederi ca și ceilalți profesori, atunci când nu îndeplinea responsabilitățile specifice postului.

În calitate de șef al cancelariei școlilor¹²², referendarul avea în subordinea sa un secretar și trei scriitori, din care unul era arhivar. Regulamentul prevedea că membrii cancelariei nu aveau voie să înstrăineze acte și că toate documentele trebuiau scrise caligrafic și corect. Programul acestui departament era zilnic între 8.00-13.00, dar în zilele de luni și joi funcționa în intervalul 15.00-17.00. Volumul de muncă se dovedea a fi foarte mare, ținând cont că aici se centraliza întreaga corespondență venită din școli, se înregistrau toate actele administrative, financiare și curriculare, precum și rezoluțiile puse de Epitropie. Condițiile cancelariei erau în număr de zece, indicând o atenție sporită în privința eficientizării procesului de organizare a școlilor, sub aspect administrativ.

Parte din atribuțiile referendarului erau transferate acum asupra celor doi inspectori din capitală: al Academiei și cel pentru școlile începătoare. Aleși după

¹¹⁸ Regulamentul se află în ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 2-21.

¹¹⁹ Ibidem, f. 2-3.

¹²⁰ Aducem aminte că, în regulamentul scolastic din 1835, prevederile referitoare la referendar erau în număr de 11 articole.

¹²¹ ANI, MCIP Moldova, dosar 24/1847, f. 3.

¹²² Capul III, Secția VI, articolul 40, literele A-O (ibidem, f. 6).

același criteriu ca și referendumul¹²³, autoritatea lor era sporită, ghidându-se după atribuții mult mai explicite. În inspecțiile zilnice prin clase, aveau datoria de a observa activitatea profesorilor și, în egală măsură, efortul și progresul elevilor. Pe de altă parte, trebuiau să consilieze dascălii fără experiență, mai cu seamă în privința metodei și a educației. Supravegheau prezența la ore, punctualitatea și „paradosirea” disciplinelor de către profesori. În privința elevilor, puteau să îi examineze, să identifice metode în privința recuperării celor care înregistrau decalaje în pregătire, semnav biletele de voie și se asigurau că merg regulat la Biserică.

Comitetul Academic era desființat și înlocuit cu o Comisie¹²⁴, alcătuită din 3 profesori și un inspector. Era prezidată de referendar și printre îndatoririle sale se numărau analizarea rapoartelor de inspecție venite din ținuturi și de la directori, organizarea examenelor publice, a concursurilor pentru post și pentru stipendii, clasificarea elevilor și stabilirea listei cu stipendiști, recomandarea către Epitropie a elevilor talentați și silitori, dar și a celor leneși și indisciplinați. Cu această ocazie, erau stabilite și câteva aspecte procedurale: rezoluțiile se luau cu majoritate de voturi și se înregistrau într-un jurnal, semnat la sfârșitul fiecărei ședințe de către membrii.

În regulament se vorbește despre angajarea profesorilor capabili să predea în limba română, formați în „țările romane” sau aduși „de aiurea”, fără a se preciza pentru ce nivel de școlarizare este vorba. Probabil că articolul 47 se referă la cei numiți de Epitropie pentru clasele primare și de gradul al II-lea. Numirea pe viață și fixarea pe post (art. 48), chestiuni arzătoare pentru corpul profesoral, erau acum soluționate, sub condiția îndeplinirii datoriilor științifice, morale și disciplinare (art. 51)¹²⁵.

Cu aceste completări aduse de Epitropie, chiar dacă unele se îndepărtaseră de la spiritul proiectului votat de Adunare, „reforma” a intrat în vigoare imediat. O demonstrează rezoluția domnească¹²⁶ primită în aceeași zi în care a ajuns la Mihail Sturdza, precum și mesajul optimist adresat Adunării un an mai târziu, în legislatura din 1848¹²⁷.

Considerații finale

Adoptarea noii reforme a împărțit opinia publică moldoveană în două tabere. Primul susținător se dovedea fi Costache Negruzzi, fost membru al comisiei din 1845-1846¹²⁸. O critică acidă la adresa adversarilor reformei apărea și în paginile „Foi pentru minte, inimă și literatură”, din februarie 1847, care publica

¹²³ Capul III, Secția II, articolele 26-31 (ibidem, f. 4-5).

¹²⁴ Capul II, Secția I, articolele 19-25 (ibidem, f. 3-4).

¹²⁵ Capul III, Secția VIII, articolele 48-55 (ibidem, f. 7-8).

¹²⁶ Ibidem, f. 1.

¹²⁷ Ne referim la mesajul domnitorului transmis Adunării pe 12 martie 1848, cu nr. 11. *Analele Parlamentare ale României*, tomul XV, p. 1029.

¹²⁸ Ne referim la argumentele prezentate de el în legislativul Moldovei, pe 18 februarie 1847. A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 258.

articolul *Prefacerile învățăturilor în Moldova*. Autorul, care semna cu *I.I.*¹²⁹, saluta noua organizare a școlilor, însoțind-o cu argumente larg explicate. Organizarea de școli distincte pentru tinerii din înalta societate și pentru cei săraci era privită ca o măsură eficientă, întrucât vechiul sistem pleca de la o viziune exagerată, anume că toți tinerii urmau o carieră în slujba statului. Aprecia și eliminarea din curriculumă a disciplinelor considerate nefolositoare¹³⁰ (exemplele invocate vizau greaca, latina, poezia și mitologia), dar și care încărcau nejustificat de mult programul școlarilor („88 de ceasuri pe fiecare săptămână”)¹³¹. Articolul era presărat cu numeroase ironii și aluzii la adresa lui Gheorghe Asachi, pe care îl făcea răspunzător de tot ce mergea rău în învățământ, inclusiv pentru gestionarea deficitară și adeseori pârținoare a bugetului („cine poate, oase roade și cine le parte, parte-și face”, „cine umblă cu degetele prin miere, nu poate să nu și le lingă”, ori „am auzit că ființa cea slujește la doi domni, adică interesului public și a celui particular”)¹³².

Reacția celor care se împotriveau reformei nu s-a lăsat mult așteptată. În luna iunie, periodicul brașovean publica un drept la replică, redactat sub formă epistolară, în trei numere consecutive¹³³. Autorul nu-și dezvăluia identitatea, preferând pictograma unui soare în locul numelui. Stricarea instituturilor, desființarea școlilor reale, dispariția Academiei, eliminarea disciplinelor umaniste și a limbilor clasice, renunțarea la învățături în limba națională, precum și limitarea accesului la învățăturile înalte erau doar câteva din contraargumentele folosite pentru a demonstra că reforma nu acorda șanse egale la educație¹³⁴. Se sugera chiar înfocatului susținător al reformei (adică lui *I.I.*) să privească atent către țările civilizate, precum Prusia, Franța, Anglia, sau către programele aduse din școlile Prusiei de către consulul Neugebauer, care nu procedaseră deloc în această manieră¹³⁵.

Ne-am întrebat cine era autorul ieșean anonim, care la sfârșitul epistolei semna cu pictograma unui *Soare*? Petru Vladcovschi, în lucrarea sa¹³⁶, susținea că

¹²⁹ Ne întrebăm dacă cel care semna cu *I.I.* nu era cumva profesorul Ioan Ionescu (de la Brad), ținând cont că în articol face trimitere la măsura luată de Epitropie în primăvara anului 1844, când interzicea profesorilor să tipărească opinii la adresa sistemului de învățământ, fără acordul său prealabil (adresa 215/30 martie 1844). Măsura venea după ce Ioan Ionescu publicase în *Propășirea. Foaie științifică și literară*, nr. 11 din 1844, un articol în care ataca membrii Epitropiei. Drept urmare, Secretariatul de Stat a cerut Epitropiei „să facă D-lui sard. Ionescu cuvenită dojană spre înfrânare”. ANI, MCIP Moldova, dosar 22/1844, „Oprirea d’a se tipări în foile statului scrieri ale profesorilor Academiei fără voia Eforiei învățământului public”, f. 2-6.

¹³⁰ Să nu uităm că Ion Ionescu, dacă despre el este vorba, avea o formație tehnică, dovedind puțină aplecare spre științele umaniste.

¹³¹ *Prefacerile învățăturilor în Moldova*, partea I, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 7, 17 februarie 1847, p. 49-52.

¹³² *Ibidem*, nr. 8, 24 februarie 1847, p. 57-60.

¹³³ *Un răspuns la prefacerile învățăturilor din Moldova*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 23, 24 și 25, 9, 16 și 23 iunie 1847.

¹³⁴ *Ibidem*, nr. 23 și 25, 9 și 23 iunie 1847, p. 181-185, respectiv 198-201.

¹³⁵ *Ibidem*, nr. 24, 16 iunie 1847, p. 189-194.

¹³⁶ Petru Vladcovschi, *Contribuții la istoricul dezvoltării învățământului din județul Iași*, partea I, Editura [s.n.], Iași, 1972, p.144.

ar fi vorba despre George Barițiu, redactorul ziarului brașovean. Nu explică rațiunile care l-au condus la această concluzie, dar citează un articol nesemnat din periodic, apărut câteva zile mai târziu după replica *Soarelui*, și pe care îl pune tot pe seama lui I.I.¹³⁷. Este adevărat că stilul în care era scris sugerează același autor, cu atât mai mult cu cât era un contraatac la replicile *Soarelui de la Iași*¹³⁸, însă nimic nu sugerează că purta o polemică cu redactorul ardelean, chiar dacă, aparent, el era destinatarul¹³⁹. Dimpotrivă. Expresiile folosite în text, precum „apostolul acest fără de lege” sau „apostol ucis de ceilalți apostoli”, ori „soarele de la Iași călare pe pegazu seu surgonea pe uliță, pin casă, prin foi pe I. I. și își închipuia că-l ucide și că l-a ucis”¹⁴⁰, sugerează că I.I. considera că *Soarele* de la Iași era de fapt Gheorghe Asachi. Sunt mai multe motive pentru care am tras această concluzie. În primul rând, la finalul articolului semnat cu acea pictogramă, era indicat locul de unde a fost expediat, și anume Iași¹⁴¹. În al doilea rând, Gheorghe Asachi era cel mai îndreptățit să-și apere imaginea și, judecând după modul în care tranșase lucrurile de-a lungul timpului, nu avea nevoie de apărători, cu atât mai puțin din afara Moldovei. Pe de altă parte, toate acele informații detaliate cu privire la programa școlară, numărul de ore studiate sau autorii cărților școlare, demonstrează că era vorba de cineva din interiorul sistemului de învățământ ieșean. Și mai adăugăm un ultim argument. În general, Barițiu își semna articolele cu *B.* sau cu *Red.*. Prin urmare, de ce să fi preferat anonimul doar în acest caz?

Revenind însă la modul în care a fost percepută noua reformă, putem spune că din exterior, aplicarea sa era văzută cu alți ochi, cu bunăvoință chiar, mai ales de către francezi. Într-o depeșă adresată lui Guizot pe 16 august 1847, consulul Duclos vorbea despre reforma din 1847 în termeni laudativi, apreciind că predarea tuturor cunoștințelor în limba franceză era singura șansă pe care Moldova o avea pentru a progresa, în timp ce Malgouverné era prezentat drept salvatorul sistemului de educație moldovean¹⁴². Guérout, cel care i-a urmat lui Duclos la conducerea Consulatului, relua subiectul câteva luni mai târziu, cu puțin înainte de izbucnirea revoluției de la Paris, subliniind încercarea eșuată de a așeza învățământul moldovean pe baze naționale, din cauza imperfecțiunilor limbii române și a lipsei cărților elementare. Lăsa să se înțeleagă însă că măsurile aplicate au determinat în rândul profesorilor reacții și opinii contradictorii. Amintea, cu această ocazie, despre o conversație purtată cu prințul Grigore Sturdza, episcop al învățăturilor publice, din care reieșise necesitatea aducerii de la Paris a unei persoane cu

¹³⁷ Vladcovschi împărțea și el opinia că I.I. nu putea fi altcineva decât Ion Ionescu de la Brad (*ibidem*, p. 143).

¹³⁸ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 30, 28 iulie 1847, p. 241-243.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Un răspuns la prefacerile învățăturilor din Moldova*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 25, 23 iunie 1847, p. 201.

¹⁴² *Documente privitoare la Istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzachi, vol. XVIII. *Correspondența diplomatică și rapoarte consulare franceze (1847-1851)*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1916, p. 26.

experiență, capabilă să preia conducerea Academiei moldave. Intuind posibile complicații datorate opoziției Rusiei, pe fondul agitațiilor revoluționare, Guéroutl sugerase episcopului să contacteze Consulatul Rusiei. Rezultatul discuțiilor cu reprezentanții Rusiei era împărțit de consulul francez, care anunța disponibilitatea însărcinatului cu afaceri al Rusiei la Paris de a intermedia, în numele domnitorului moldovean, angajarea unui funcționar al Universității franceze¹⁴³, lucru care nu s-a mai întâmplat din cauza izbucnirii revoluției. Se confirma astfel informația transmisă și de consulul francez de la București, Nion, cel care, în corespondența către Guizot, se referea la faptul că domnitorii români aveau nevoie nu doar de ajutorul unei Adunări obediente, care să voteze studiul învățăturilor înalte în altă limbă decât cea națională, ci și de încuviințarea cabinetului rus. Totodată, adăuga consulul, curtea țaristă era dispusă să facă acest compromis, atâta timp cât tinerii români nu mai mergeau la studii în Franța¹⁴⁴.

Sincopele comunicării, tensiunile permanente, acțiunile belicoase ale Episcopiei și comisiei legislativului, precum și traseul birocratic anevoios, transformă această reformă într-un subiect de roman. Adoptarea sa în februarie 1847, fără a avea valoare de lege, după cum hotărâse vodă, demonstra că din anul 1845 multe lucruri se schimbaseră, întrucât din concluziile subliniate atunci de comisie puține se mai regăseau în textul final, în timp ce altele fuseseră eludate, posibil din aceeași voință a domnitorului Sturdza.

Cu toate acestea, nu putem fi de acord cu opinia istoricului Alexandru Lapedatu, potrivit căruia am avea de-a face cu întâia reformă școlară din Moldova, pentru simplul motiv că, de la regenerarea învățăturilor publice din anul 1828, sistemul s-a aflat într-o perpetuă reformare, adaptare, îmbunătățire. Mai potrivită ni s-ar părea considerarea sa ca prima reformă conturată prin implicarea elitei politice. Dacă în anii anteriori, această responsabilitate căzuse în sarcina Episcopiei și ai Comitetului Academic, cu intruziunile supărătoare ale domnitorului Sturdza, de această dată un rol activ în reconfigurarea învățăturilor a aparținut și membrilor Adunării Obștești.

Așezămintele scolastice care au urmat Regulamentului Organic s-au constituit în norme implicite ale acestuia (cum este cazul celor din 1832), fie au fost supuse unei perioade de *cercări*, până să ajungă pe masa legislativului. Cert este că, atât lumea scolastică, cât și cea politică, a resimțit permanent nevoia de reformare, de așezare a școlii într-o matcă potrivită cu nevoile firești ale țării, dar care să se poate compara cu țările civilizate.

¹⁴³ Ne referim la scrisoarea adresată de noul consul francez, Guéroutl, lui Guizot, pe 14 februarie 1848 (*ibidem*, p. 48-49).

¹⁴⁴ *Domnia lui Bibescu. Legi și decrete (1843-1848). Răsvrătirea din 1848. Istoria și legenda de prințul Gheorghe Bibescu* (Corespondințe al Institutului Franței), tradus de B. Florescu, tomul II, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1894, p. 205-206.

The first school reform in Moldavia?

Abstract

This paper focuses on the school reform attempts in Moldavia during 1844-1847. The subject hasn't been offered the proper attention by literature. Except for a somewhat superficial inquiry (which started interestingly enough but was prematurely discarded) by Alexandru Lapedatu, the specialists in the history of education didn't venture to investigate this controversial topic, only mentioning its finality (the reform project imposed by prince Mihail Sturdza in 1847) and indiscriminately criticizing all its provisions. Such a simplistic approach disregarded the fact that, besides controversial chapters, that did not cater to the fundamental interests of public education of a civilized state, others were adequate to be included in the 1851 progressive law. The century's debate reminds of the atmosphere of a popular novel, with intrigue, twists, intimidation and secret influences. The matter didn't lack tension and hard confrontations between the Public Assembly (Adunarea Obștească) and the Commission for Public Education (Epitropia Învățăturilor Publice) or even tensions inside the latter organism. There were also many analyses, accusations and propositions from some honoured teachers (Theodor Stamati, Alexandru Costinescu, Damaschin Bojincă și Ioan Albinet) who attentively followed the lacking educational system. So, was that a "first reform", as Lapedatu stated, or not? According to our research, that is not the case. Such attempts to renew and improve the educational system existed before, however, it is true that this time, the involvement of the political body brought additional visibility to the debate and its key actors.

Keywords: school reform; Moldavia; Mihail Sturdza; Academia Mihăileană.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

<i>ATS</i>	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
<i>AUAIC</i>	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
<i>AUB</i>	= Analele Universității „București”
<i>BA</i>	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române
<i>BArchB</i>	= Bundesarchiv Berlin
<i>BAR int. ser.</i>	= British Archaeological Reports, International Series
<i>BBRF</i>	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
<i>BCIR</i>	= Buletinul Comisiei Istorice a României
<i>BCMI</i>	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
<i>BCU-Iași</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
<i>BE</i>	= Bulletin Epigraphique
<i>BF</i>	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
<i>BJ</i>	= Bonner Jahrbücher, Bonn
<i>BMI</i>	= Buletinul Monumentelor Istorice
<i>BMIM</i>	= București. Materiale de istorie și muzeografie
<i>BNB</i>	= Biblioteca Națională București
<i>BNJ</i>	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
<i>BOR</i>	= Biserica Ortodoxă Română
<i>BS</i>	= Balkan Studies
<i>BSNR</i>	= Buletinul Societății Numismatice Române
<i>ByzSlav</i>	= Byzantinoslavica
<i>CA</i>	= Cercetări arheologice
<i>CAI</i>	= Caiete de Antropologie Istorică
<i>CartNova</i>	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
<i>CB</i>	= Cahiers balkaniques
<i>CC</i>	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
<i>CCAR</i>	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
<i>CCh</i>	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
<i>CChSG</i>	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
<i>CCSL</i>	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
<i>CDM</i>	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
<i>CDȚR</i>	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
<i>Chiron</i>	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
<i>CI</i>	= Cercetări istorice (ambele serii)
<i>CIL</i>	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
<i>CL</i>	= Cercetări literare
<i>CLRE</i>	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
<i>CN</i>	= Cercetări Numismatice
<i>CNA</i>	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
<i>CSCO</i>	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
<i>CSEA</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>CSEL</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
<i>CSPAMI</i>	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
<i>CT</i>	= Columna lui Traian, București
<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istoric Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= <i>Junimea literară</i>
JRS	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
LR	= <i>Limba română</i>
MA	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra Neamț
MCA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i>
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde